

درآمدی بر تفسیر قرآن

(اصول و مقدمات)

دکتر عبدالهادی فقهی زاده

سرشناسه	: فقهی زاده، عبدالهادی، ۱۳۳۷ -
عنوان و نام پدیدآور	: درآمدی بر تفسیر قرآن (اصول و مقدمات) // عبدالهادی فقهی‌زاده.
مشخصات نشر	: تهران: سازمان دارالقرآن کریم، نشر تلاوت، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ۲۲۳ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۵۶۲-۳۵-۴
وضعیت فهرست‌نویسی	: فيها
موضوع	: تفاسیر - راهنمای آموزشی
شناسه افزودن	: سازمان دارالقرآن الکریم، نشر تلاوت
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۱ / ۷۴۷ف/۹۱/ BP۵
رده بندی دیویی	: ۳۹۷/۱۸
شماره کتابشناسی	: ۱۹۳۹۹۲
ملی	

عنوان: درآمدی بر تفسیر قرآن (اصول و مقدمات)
 مؤلف: دکتر عبدالهادی فقهی‌زاده (عضو هیأت علمی دانشکده الهیات دانشگاه تهران)
 ناشر: انتشارات تلاوت (وابسته به سازمان دارالقرآن الکریم)

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۱

شمارگان: ۳۰۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۵۶۲-۳۵-۴

قیمت: ۵۵۰۰۰ ریال

نشانی: میدان امام حسین (ع) - خیابان خواجه نصیرالدین طوسی - شماره ۷۹

صندوق پستی: ۱۵۹-۱۶۱۹۵ تلفن: ۷۷۶۲۶۵۰۵-۷۷۶۲۶۵۳۱

فهرست

۱۳		مقدمه ناشر
۱۵		مقدمه مؤلف

درس اول: شاخصه‌های کلی زبان قرآن

۲۱		پیشینه و ضرورت
۲۲		گونه‌های زبان قرآن
۲۲		۱. عرف عام
۲۴		۲. زبان نمادین
۲۷		۳. عرف خاص
۲۸		۴. زبان ترکیبی / فراعرفی
۲۹		شاخصه‌های زبان قرآن در نظریه ترکیبی / فراعرفی بودن آن
۲۹		۱. قابل فهم بودن برای عموم
۳۰		۲. اشمال بر کلیات مسائل هدایتی و معارف عالی
۳۱		۳. واقع‌نمایی و معرفت‌بخشی
۳۱		۴. هدایتی بودن و جامعیت

درس دوم: تفسیر و تأویل: حوزه‌های معنایی

۳۳		۱. تفسیر
۳۳		تفسیر؛ معنای لغوی
۳۴		تفسیر؛ معنای اصطلاحی
۳۵		الف. کشف مراد استعمالی الفاظ آیات قرآن
۳۶		ب. کشف مراد جدی آیات قرآن
۳۷		۲. تأویل
۳۷		تأویل؛ معنای لغوی
۳۷		تأویل؛ معنای اصطلاحی
۳۸		الف. تفسیر
۳۸		ب. معنای خلاف ظاهر
۳۹		ج. معنای باطنی

د. واقعیات و مصادیق خارجی	۴۰
هـ. حقایق فراتر از الفاظ	۴۰
تفاوت حوزه‌های معنایی «تفسیر» و «تأویل»	۴۲
تفاوت واژه‌های «تفسیر» و «تأویل»	۴۲
تفاوت تعبیر «تفسیر قرآن» و «تأویل قرآن»	۴۲

درس سوم: ضرورت تفسیر قرآن و عوامل نیازمندی به آن

۱. دلایل ضرورت تفسیر قرآن کریم	۴۶
۲. عوامل نیازمندی به تفسیر	۴۸
الف. گزیده‌گویی قرآن و اکتفا به بیان کلیات	۴۹
ب. اشتغال قرآن کریم بر حقایق عالی و بطون چندلایه	۴۹
ج. نزول تدریجی موضوعات گوناگون	۵۱
د. لزوم توجه به اعمال قاعده جری و تطبیق	۵۱
هـ. ظرفیت محدود دانش و اندیشه بشر در اعصار گوناگون	۵۲
و. ناآگاهی از معنای واژگان و قواعد ادب عربی	۵۳
ز. عدم علم به قرائن و فضای نزول	۵۴

درس چهارم: مبانی تفسیری (۱): فهم‌پذیری قرآن کریم

بررسی فهم‌پذیری قرآن کریم	۵۸
ادله مخالفان فهم‌پذیری قرآن کریم	۵۹
۱. اخبار نهی از تفسیر به رأی	۵۹
۲. روایات انحصار معانی قرآن به افراد خاص مانند پیامبر اکرم ﷺ و ائمه اطهار علیهم السلام	۶۰
۳. اراده معنای خلاف ظاهر در برخی از آیات و عدم حجیت ظواهر قرآن	۶۰
۴. مفاهیم عمیق قرآن کریم و ناتوانی بشر از درک آن	۶۰
ادله فهم‌پذیری قرآن کریم	۶۱

درس پنجم: مبانی تفسیری (۲): وحیانی بودن الفاظ و معانی قرآن کریم

تبیین نظریه وحیانی بودن الفاظ و معانی قرآن کریم و ادله آن	۶۶
۱. تصریح قرآن کریم به وحیانی بودن الفاظ آن	۶۶

۶۷	۲. عربی بودن زبان قرآن
۶۸	۳. تحدی قرآن
۶۹	تبیین انگاره بشری بودن الفاظ قرآن کریم
۷۰	خاستگاه انگاره بشری بودن الفاظ قرآن
۷۱	ادله قرآنی بطلان انگاره بشری بودن الفاظ قرآن
۷۱	۱. قرائت آیات قرآن بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۷۱	۲. استقلال آیات قرآن از آموزه‌های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۷۲	۳. اطلاق عنوان « کلام الله » بر قرآن
۷۳	۴. استعمال حروف مقطعه در قرآن
۷۳	۵. خطاب‌های قرآن به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۷۴	۶. مجاز نبودن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به دخل و تصرف در آیات قرآن
۷۵	۷. انفعال پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مقوله وحی و نزول آیات
۷۶	ادله روایی بطلان انگاره بشری بودن الفاظ قرآن
۷۶	۱. نزول قرآن در قالب زبان عربی
۷۶	۲. تکلم فرشته وحی با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۷۷	۳. تمایز قرآن از احادیث قدسی
۷۸	۴. تمایز قرآن از حدیث نبوی
۷۹	۵. روایات نزول قرآن بر یک حرف
	درس ششم: مبانی تفسیری (۳)؛ اعجاز قرآن
۸۲	ماهیت اعجاز
۸۴	وجه اعجاز قرآن کریم
۸۴	اعجاز بیانی
۸۷	اعجاز در معارف عقلی
۹۰	اعجاز علمی
۹۲	اعجاز در هماهنگی و استواری کلام

مفهوم تحریف.....	۹۶
اقسام تحریف.....	۹۷
۱. تحریف معنوی.....	۹۸
۲. تحریف لفظی.....	۹۹
الف. تحریف به زیاده.....	۹۹
ب. تحریف به نقص.....	۹۹
ادله عقلی تحریف‌ناپذیری قرآن.....	۱۰۰
ادله نقلی تحریف‌ناپذیری قرآن.....	۱۰۱
۱. آیه حفظ.....	۱۰۱
۲. آیه نفی ورود باطل به قرآن.....	۱۰۲
۳. آیه عدم اطفاء نور الهی.....	۱۰۲
۴. حدیث ثقلین.....	۱۰۳
۵. احادیث دال بر پناهگاه بودن قرآن.....	۱۰۳
۶. احادیث دال بر لزوم عرضه روایات بر قرآن.....	۱۰۴
۷. احادیث مربوط به قرائت سوره کامل در نماز و فضائل سور.....	۱۰۵
۸. گواهی دانشمندان شیعه.....	۱۰۶

درس هشتم: قواعد تفسیر (۱)؛ قواعد درون متنی

قواعد شناخت درون متنی.....	۱۰۹
۱. قاعده شناخت قرائت صحیح.....	۱۰۹
۲. قاعده شناخت مفاهیم وازگان و تعبیر قرآنی در عصر نزول.....	۱۱۱
۳. قاعده شناخت قرائن پیرامونی.....	۱۱۳
الف. حقیقت و مجاز.....	۱۱۳
ب. سیاق.....	۱۱۵

درس نهم: قواعد تفسیر (۲)؛ قواعد برون متنی

۱. قاعده شناخت فضای نزول.....	۱۱۹
الف. سبب نزول.....	۱۱۹
ب. فرهنگ عصر نزول.....	۱۲۱
۲. قاعده شناخت گوینده متن.....	۱۲۳

۳. قاعدة شناخت روایات تفسیری..... ۱۲۴
- الف. روایات تفسیر ظاهر ۱۲۴
- ب. روایات تفسیر باطن ۱۲۵
- ج. روایات بیان مصداق ۱۲۶

درس دهم: منابع تفسیر (۱): لغوی - زبانی؛ تاریخی - روایی

۱. منابع لغوی - زبانی ۱۳۲
- الف. قرآن کریم ۱۳۲
- ب. روایات مأثوره ۱۳۵
- ج. فرهنگ زمان نزول ۱۳۷
- د. معاجم لغوی ۱۳۸
۲. منابع تاریخی - روایی ۱۳۹
- الف. اسباب النزول ۱۳۹
- ب. سنت و سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۱۴۰
- ج. اخبار تاریخی عصر جاهلیت ۱۴۱

درس یازدهم: منابع تفسیر (۲): عقل و تدبیر؛ آموزه‌های کلامی

۱. عقل و تدبیر ۱۴۵
- الف. سلب و ایجاب ۱۴۶
- ب. تبیین و توضیح ۱۴۷
- ج. درک الزامات آیه ۱۴۸
۲. آموزه‌های کلامی ۱۴۹
- الف. قرآن ۱۵۰
- ب. روایات معتبر ۱۵۲
- ج. عقل ۱۵۲

درس دوازدهم: اقسام تفسیر (۱): تفسیر ترتیبی

- تفسیر ترتیبی ۱۵۶
- ویژگی‌های تفسیر ترتیبی و گونه‌های آن ۱۵۶
۱. تفسیر پیوسته ۱۵۷

۲. تفسیر ناپیوسته.....	۱۵۸
۳. تفسیر به ترتیب نزول / تفسیر نزولی.....	۱۵۹
آسیب‌های احتمالی تفسیر ترتیبی.....	۱۶۰
۱. احتمال عدم توجه به قرائن.....	۱۶۰
۲. احتمال غفلت از همه ابعاد موضوع.....	۱۶۱
۳. انفعال مفسر.....	۱۶۱

درس سیزدهم: اقسام تفسیر (۲)؛ تفسیر موضوعی

ویژگی‌های تفسیر موضوعی و گونه‌های آن.....	۱۶۴
نسبت تفسیر ترتیبی با تفسیر موضوعی.....	۱۶۷
آسیب‌های احتمالی تفسیر موضوعی.....	۱۶۸
۱. انتخاب موضوعات غیر قرآنی.....	۱۶۸
۲. اکتفا به معاجم قرآن کریم در جمع‌آوری آیات.....	۱۶۸
۳. افراط و تفریط در عقل‌گرایی.....	۱۶۹
۴. غفلت از تفسیر ترتیبی و قرائن پیوسته کلام.....	۱۶۹

درس چهاردهم: روش‌ها و گرایش‌های تفسیری (۱)؛ تفسیر قرآن به قرآن؛ تفسیر روایی

روش نقلی.....	۱۷۲
۱. تفسیر قرآن به قرآن.....	۱۷۲
۲. تفسیر روایی.....	۱۷۵
آسیب‌های تفسیر روایی.....	۱۷۶
۱. وجود روایات ضعیف و جعلی.....	۱۷۶
۲. خلط جری و تطبیق با تفسیر.....	۱۷۷
۳. عدم آشنایی مفسر با علوم حدیث.....	۱۷۸
تفاسیر روایی.....	۱۷۸
۱. تفسیر علی بن ابراهیم قمی.....	۱۷۸
۲. تفسیر عیاشی.....	۱۷۹
۳. تفسیر نورالثقلین.....	۱۸۰
۴. البرهان فی تفسیر القرآن.....	۱۸۰
۵. الصافی فی تفسیر القرآن.....	۱۸۱

درس پانزدهم: روش ها و گرایش های تفسیری (۲): تفسیر ادبی؛ تفسیر اجتماعی

الف. گرایش تفسیر ادبی	۱۸۳
تفاسیر ادبی.....	۱۸۵
۱. البحر المحيط	۱۸۵
۲. معانی القرآن	۱۸۶
۳. الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و	۱۸۶
۴. جوامع الجوامع	۱۸۷
۵. المفردات فی غریب القرآن	۱۸۸
ب. گرایش تفسیر اجتماعی	۱۸۹
تفاسیر اجتماعی.....	۱۹۱
۱. المنار (تفسیر القرآن العظیم).....	۱۹۱
۲. فی ظلال القرآن	۱۹۱
۳. التفسیر الکاشف	۱۹۲
۴. من وحی القرآن	۱۹۲
۵. تفسیر نمونه	۱۹۳
درس شانزدهم: روش ها و گرایش های تفسیری (۳): تفسیر عقلی - اجتهادی؛ تفسیر کلامی	
روش تفسیر عقلی.....	۱۹۶
تفاسیر عقلی - اجتهادی.....	۱۹۸
۱. امالی السید المرتضی	۱۹۸
۲. تفسیر القرآن و العقل	۱۹۹
۳. المیزان فی تفسیر القرآن	۲۰۰
گرایش تفسیر کلامی.....	۲۰۱
تفاسیر کلامی	۲۰۱
۱. التبیان فی تفسیر القرآن.....	۲۰۱
۲. مفاتیح الغیب	۲۰۳
۳. جلاء الازدهان / تفسیر گازر	۲۰۴
منابع	۲۰۸

مقدمه ناشر

﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيَشِيرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ

لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا﴾ (اسرا/ ۹)

قرآن صحیفه نورانی خداوند متعال و ریسمان و حلقه اتصال عبد به معبود و نامه سرگشاده خالق هستی و عشق نامه محبوب به سوی خیل محبان است و در این سرای فانی دنیا، تنها و یگانه مسیر و شاهراه نجات بخش فرش نشینان به سوی عالم باقی و عرش و مقام «عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ» است. به تصریح آیات قرآن کریم و بیان پیامبر مکرم اسلام ﷺ و ائمه طاهرین علیهم السلام قرآن شفای همه دردها و راهنمای سریع الوصول سعادت دنیا و عقبای تمامی انسان ها است، مشروط بر آنکه چشم بینا و گوش شنوایی وجود داشته باشد تا از آن بهره گیرد.

با لطف حضرت باری تعالی پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و برپایی نظام مقدس جمهوری اسلامی در سرزمین پهناور ایران، با توجه به وجود بسترهای بسیار مناسب برای برنامه ریزی های گسترده در امر نشر فرهنگ قرآنی در جامعه، برنامه ریزان فرهنگی نظام و نیز آحاد ملت قرآن دوست عزیزمان، با تأسیس سازمان ها، مؤسسات و مراکز قرآنی، در این مسیر گام های ارزنده ای برداشته و بسیاری از شیفتگان کلام وحی را با انواع علوم قرآنی آشنا نموده اند. بحمدالله یکی از مراکزی که از ابتدای انقلاب و از سال ۱۳۶۱ تاکنون در امر نشر فرهنگ و علوم قرآنی فعالیت های تاثیرگذار و وسیعی در سطح کشور داشته، دارالقرآن الکریم سازمان تبلیغات اسلامی بوده است که از ابتدای سال ۱۳۸۱ با تغییر ساختار تشکیلاتی این مجموعه و تبدیل آن به «سازمان دارالقرآن الکریم» فعالیت های آن در حوزه های مختلف قرآنی به ویژه در طراحی و ارائه آموزه های متنوع قرآنی بیش از پیش گسترش یافته و با ارائه انواع آموزش های (علوم و فنون قرائت قرآن کریم «۸ سطح»)، (ترجمه و مفاهیم قرآن «۵ سطح»)، (حفظ قرآن کریم «۵ سطح»)، (آموزش قرآن ویژه کودکان پیش دبستانی «۳ سطح»)، (ترجمه و تفسیر قرآن در قالب طرح های بینات، نسیم حیات، نورالرحمن و تفسیر فراگیر تخصصی)، (روخوانی و روان خوانی و فرهنگ قرآن کارکنان دولت «۲ سطح»)، (دوره های تخصصی حفظ و قرائت ویژه قراء و حفاظ برتر کشور)، (کارگاه های آموزشی کارشناسان و مدیران قرآنی)، (کارگاه های آموزش مهارت های زندگی قرآنی)، (تربیت ممتحن

آزمون‌های شفاهی دوره‌های تخصصی)، (تربیت معلم مفاهیم و تفسیر قرآن حکیم «۴ سطح»)، (تربیت معلم علوم و فنون قرائت قرآن کریم «۵ سطح»)، (تربیت معلم قرآن پیش دبستانی)، (تربیت داور مسابقات قرآنی در ۵ رشته «۲ سطح»)، (تربیت استاد و مدرس روش تدریس قرائت و مفاهیم قرآن کریم «۳ سطح») و طرح‌های متنوع دیگری در سطوح آموزش عمومی، متوسطه و تخصصی توانسته است بسیاری از احاد امت اسلامی را با قرآن کریم بیش از پیش مانوس نموده و بسیاری از نیروهای آموزشی مورد نیاز کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی را نیز تربیت نماید.

با عنایت به گستره وسیع دوره‌های آموزشی سازمان و نیاز مبرم به کتاب‌های آموزشی متقن و متناسب با اهداف آموزشی مربوطه، این سازمان با تشکیل «شورای تخصصی تألیفات قرآنی» همواره سعی نموده است تا با شناسایی و رصد آثار برتر قرآنی و همچنین با استفاده از اساتید و متخصصین قرآنی نسبت به تهیه کتاب‌های مورد نیاز و چاپ و توزیع آن در سراسر کشور از طریق انتشارات تلاوت اقدام نماید. امید است این فعالیت‌ها موجب نشر بیش از پیش فرهنگ قرآنی در جامعه گردد. از همه فرهیختگان قرآنی درخواست می‌شود تا نقطه نظرات خود را جهت ارتقاء سطح کیفی کتاب‌ها و دیگر محصولات به صندوق پستی ۱۵۹-۱۶۱۹۵ ارسال فرمایند.

انتشارات تلاوت

سازمان دارالقرآن الکریم

مقدمه مؤلف

«تفسیر» شریف‌ترین دانش دینی و ثمره همه علوم قرآنی است؛ چنان‌که قرآن کریم چشمه جوشان معارف ناب و آموزه‌های اصیل و حیاتی است و هدف از نزول آن، چیزی جز ایجاد زمینه لازم برای دستیابی بشر به سعادت و رستگاری نیست؛ آنچه یکسر از اعتقادات پاک و اعمال صالح سرچشمه می‌گردد و راهی برای شناخت آنها جز فهم کلام الهی وجود ندارد: ﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ (فاطر/۱۰) سخن/ اعتقاد پاک به سوی خداوند بالا می‌رود و عمل صالح آن را رفعت می‌بخشد.

بنابراین هدف از هر کوشش پاک‌کنانه تفسیری، به دست آوردن مقدمات باریابی مستقیم به مآدیه هدایت ربّانی است که بی‌گمان باید با گذراندن مراحل خاصی و تحصیل مبادی ویژه‌ای همراه باشد؛ از همین رو، اگر علاقمندان به تفسیر کلام الهی بدون احراز شرایط علمی و ایمانی لازم به این عرصه ورود کنند، بیم آن می‌رود که در غمان گم‌های نخستین بلغزند و از دستیابی به وجه صحیح آیات قرآنی بازمانند.

بر این اساس، گاه مفسران قرآن کریم، با هدف بیان کلیات ضروری درباره تفسیر قرآن در مقام توضیح نوع درک و تلقی خود از قرآن و نیز به قصد فراهم کردن آمادگی ذهنی خوانندگان تفسیر و البته هر کدام به فراخور گرایش ذهنی و مخاطب اثر، خود در آغاز درباره مطالبی سخن گفته‌اند که شاید بتوان از آنها به عنوان «اصول و مقدمات تفسیر قرآن» یاد کرد از این میان، می‌توان از مقدمه‌های ارزشمند تفسیر «الصابی»^۱ تألیف فیض کاشانی رحمته الله (متوفای ۱۰۹۱ ق) و «المیزان فی تفسیر القرآن»^۲ تألیف علامه طباطبایی رحمته الله (متوفای ۱۳۶۰ ش) نام برد که مؤلفان آنها مطالب گوناگونی

۱. نکد طباطبایی، سید محمدحسین، قرآن در اسلام، ص ۱۷.

۲. فیض کاشانی رحمته الله در آغاز تفسیر «الصابی» ضمن مقدمه‌ای مفصل، انگیزه خود از تألیف «الصابی» را شرح داده و دلایل استفاده از روایات در تفسیر قرآن را برشمرده است. سپس درباره روایات، وجوه معانی، تفسیر به رأی، صیانت قرآن از تحریف و مباحث زمان نزول سخن گفته است. نکد فیض کاشانی، الصافی، مقدمه.

۳. علامه طباطبایی رحمته الله در مقدمه «المیزان فی تفسیر القرآن» با نگاهی اجمالی به سیر تطور تفسیر و روش‌های آن، به شرح چگونگی دستیابی به مفاهیم آیات قرآن پرداخته است و با تأکید بر لزوم جستجوی بیان معانی مراد خداوند، نه آنچه می‌توان از بیرون قرآن را بر آن حمل کرد، پاره‌ای دیدگاه‌های قدیم و جدید در حوزه تفسیر را نقد و ارزیابی کرده و بر ضرورت تلقی کتاب هدایت‌انگارانه به قرآن کریم انگشت گذاشته است. او در این میان تصریح می‌کند که هیچ

را با همین رویکرد در مقدمه اثر خود آورده‌اند. به علاوه در دوره معاصر، تکنگرایی‌هایی چند به بیان این قبیل موضوعات اختصاص یافته‌اند که مطالعه آنها برای فهم اصول بایسته برای ورود به عرصه تفسیر قرآن و جهت‌گیری‌های گوناگون تفسیری بسیار سودمند است؛ از جمله: «المبادئ العامة لتفسير القرآن الكريم»^۱ تألیف الدكتور محمدحسین علی الصغیر و «مدخل التفسیر»^۲ تألیف آیت‌الله فاضل لنکرانی^۳. افزون بر اینها گروهی از محققان در دهه‌های اخیر، به تألیف اثری پرداخته‌اند که به صورت ضمنی مشتمل بر پاره‌ای از مقدمات تفسیر قرآن‌اند؛ آثاری مانند: «مبانی و روش‌های تفسیر قرآن»^۴ تألیف آیت‌الله عباسعلی عمید زنجانی^۵ و «منطق تفسیر قرآن»^۶ تألیف دکتر محمدعلی رضائی اصفهانی.

بر همین اساس، در بعضی از برنامه‌های جدید در حوزه مطالعات قرآن کریم، درسی خاص با عنوان «اصول و مقدمات تفسیر قرآن» طراحی شده و به انحاء گوناگون و عمدتاً بدون اتکاء به کتابی مشخص تدریس می‌گردد. سازمان دارالقرآن الکریم نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤسسات قرآنی کشور - که وظیفه نشر معارف قرآن را به عهده گرفته است - برنامه آموزشی ویژه‌ای را جهت اجرا در شعبه‌های گوناگون تدوین کرد و تألیف درس مزبور را با سرفصل مصوب درسی بر عهده اینجانب نهاد و بر همین مبنا، اثر حاضر با عنوان «درامدی بر تفسیر قرآن؛ اصول و مقدمات» در شانزده درس به این قرار سامان گرفت:

در درس اول، پس از گفت و گو درباره گونه‌های اصلی قرآن از دیدگاه دانشمندان و ترجیح

→ آیهای مطلق و غیر قابل فهم در قرآن وجود ندارد و از این رهگذر، در حقیقت، بر ضرورت تفسیر قرآن پافشاری می‌کند. نکه: الطباطبائی، المیزان، ج ۱، صص ۴-۱۴، الطبعة الخامسة، مؤسسة اسماعیلیان، قم، ۱۴۱۲ ق.

۱. نکه علی الصغیر، محمد حسین، المبادئ العامة لتفسير القرآن الكريم، بیروت، دارالمورخ العربی، ۱۴۲۰ ق.
 ۲. آیت‌الله محمد فاضل لنکرانی^{رحمته} در «مدخل التفسیر» به بحث راجع به مباحثی مهم در حوزه اصول و مقدمات تفسیر پرداخته که به ویژه با توجه به جایگاه ارجمند علمی مؤلف محترم آن به مثابه یکی از مراجع بزرگوار تقلید، از اهمیت خاصی برخوردار است. مهمترین مباحث این کتاب عبارتند از: حقیقت معجزه و وجوه اعجاز قرآن؛ قراءات قرآن و نقد ادله تواتر قراءات عشره، اصول تفسیر اعم از: حجیت ظواهر قرآن، حجیت قول معصومان^{علیهم‌السلام} و اولویت حکم عقل در میان اصول تفسیر؛ تحریف‌ناپذیری قرآن و ادله آن؛ همراه با نقد شبهات گوناگون قائلان به تحریف. نکه الفاضل لنکرانی، محمد، مدخل التفسیر، الطبعة الثانية، مکتب الاعلام الاسلامی، قم، ۱۴۱۳ ق.

۳. نکه عمید زنجانی، عباسعلی، مبانی و روش‌های تفسیر قرآن، چاپ چهارم، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۹ ش.

۴. نکه رضائی اصفهانی، محمدعلی، منطق تفسیر قرآن، جامعة المصطفی العالمية، چاپ اول، قم، ۱۳۸۹ ش.

یک دیدگاه از این میان، از شاخصه‌های زبان قرآن سخن گفته‌ایم و برای آن ویژگی‌های متعددی را بر مبنای دیدگاه هدایتی بودن برای آن برشمرده‌ایم.

در درس دوم، پس از تبیین معانی لغوی دو اصطلاح کلیدی و پربسامد «تفسیر» و «تأویل»، مفاهیم اصطلاحی آنها را در تلقی‌های گوناگون توضیح داده و فرق آن دو را شناسانده‌ایم.

در درس سوم، پس از اشاره به ادله ضرورت اقدام به تفسیر قرآن و اهمیت آن در دستیابی به مراد خداوند از آیات وحیانی، به بیان علل و عوامل گوناگون درونی و بیرونی نیازمندی به تفسیر پرداخته‌ایم و از این رهگذر نشان داده‌ایم که برای به دست آوردن آموزه‌های اصیل قرآن ناگزیر باید بر اساس قواعد صحیح علمی به تفسیر قرآن پرداخت؛ وگرنه بسیاری از نکته‌های هدایتی فراچنگ نخواهد آمد.

در دروس چهارم، پنجم، ششم و هفتم نیز تحت عنوان کلی «مبانی تفسیر قرآن» بر اساس ادله عقلی و قرآنی - روایی، به ترتیب از امکان فهم قرآن، وحیانی بودن الفاظ و معانی قرآن، اعجاز قرآن و تحریف‌ناپذیری قرآن گفت و گو کرده‌ایم و در این میان به تبیین وجوه و دلایل هر کدام پرداخته‌ایم.

سپس در دروس هشتم و نهم درباره «قواعد تفسیر» سخن گفته‌ایم و قواعد متعددی را تحت عنوان قواعد درون متنی و قواعد برون متنی معرفی کرده و اهمیت توجه به آنها را در فرایند تفسیر همراه با ذکر نمونه‌هایی از هر کدام متذکر شده‌ایم.

در ادامه، درباره «منابع تفسیر» گفت و گو کرده و دروس نهم و دهم، سرچشمه‌های تفسیر قرآن را تحت عناوین کلی «منابع لغوی و زبانی»، «منابع تاریخی»، «عقل و تدبیر» و «آموزه‌های کلامی» شناسانده و پس از بحث درباره آنها، به نمونه‌هایی از لایه‌لای کتب تفسیر استشهدا کرده‌ایم.

آنگاه در دروس دوازدهم و سیزدهم با تأمل درباره اقسام تفاسیر قرآن از جهت نحوه پرداختن به تفسیر آیات همجوار یا پراکنده اما مرتبط با یک موضوع، ویژگی‌های عام تفاسیر ترتیبی و تفاسیر موضوعی را برشمرده و در این میان، به بیان مهم‌ترین آسیب‌های محتمل تفسیر ترتیبی و تفسیر موضوعی پرداخته‌ایم.

در نهایت، در دروس چهاردهم، پانزدهم و شانزدهم، پس از شناساندن برخی از مهمترین روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، ضمن برشمردن ویژگی‌های مشترک آنها در آثار تدوین شده، به معرفی بعضی از آثار شاخص آن روش‌ها و گرایش‌ها پرداخته‌ایم.

در پردازش مطالب از آغاز کوشیده‌ایم تا حد امکان به گزیده‌گویی و بیان مطالب مورد نیاز و

ضروری بسنده کنیم تا خوانندگان ارجمند پس از آگاهی از محتوای کتاب - که در سطوح مقدماتی، نیازمند تدریس و بسط و توضیح از سوی مربیان و مدرّسان کارآموده است - آمادگی ورود به عرصه نورانی تفسیر قرآن را در خود احساس کنند و از این رهگذر درس‌آموزه‌های تفسیری را در عرصه جان خود دلنشین‌تر بیابند.

در پایان از همه بزرگوارانی که به نوعی در به ثمر نشستن اثر حاضر همراهی و همکاری کرده‌اند، قدردانی و سپاسگزاری می‌کنم، به ویژه مسؤولان مخلص سازمان دارالقرآن الکریم که پیشنهاد تدوین آن را ارائه کردند و زمینه‌های اجرای طرح تألیف را فراهم آوردند؛ دانشور ارجمند سرکار خانم زهرا عمّاری الهیاری که در تهیه پیش‌های اولیه، تایپ و صفحه‌آرایی متحمل زحمات زیادی شدند و استاد گرانمایه جناب آقای دکتر مجید معارف که با حوصله و دقت مجموعه دروس را مطالعه و پیشنهادهای ارزنده و سودمندی ارائه کردند خداوند به آنان جزای خیر دهد! امید آنکه محققان و مدرّسان گرانمایه قرآن کریم از راهنمایی‌های خیرخواهانه دریغ نورزند و نگارنده را وامدار دقت نظرهای عالمانه خود قرار دهند.

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ

عبدالهادی فقهی‌زاده

تهران - ۲۷ رجب ۱۴۳۳ق

سالروز مبعث پیامبر اکرم ﷺ